

DOI: [https://doi.org/10.18524/2410-2601.2019.2\(32\).188618](https://doi.org/10.18524/2410-2601.2019.2(32).188618)

УДК 39: 316 (643.2)

Наталія Бородіна

ТОТАЛІТАРНИЙ КУЛЬТУРНИЙ ПРОСТІР ТА ФЕНОМЕН «РАДЯНСЬКИХ БАЛКОНІВ»

Проведене дослідження окреслило механізми впливу залишків радянського тоталітарного культурного засобу мислення на побудову міського простору особливого типу, що спричинив феномен закслених перебудованих балконів. У статті окреслено механізми прояву цих явищ та боротьби з ними.

Ключові слова: тоталітаризм, балкони, перебудова, особистий простір.

Сьогодні Україна позиціонує себе як демократична держава з просвітою культурною орієнтацією, і є багато доказів того, що ми дійсно орієнтовані на євро-інтеграцію та розвиток демократії (Україна ратифікувала Конвенції з прав людини, Конвенцію з прав дитини, та Конвенцію про права людей з інвалідністю – отже все головні конвенції європейської демократичної держави Україна підтримує). Ми можемо говорити про створення правового демократичного поля з підтримкою ідеї рівності, гідності та протидії дискримінації. Але є дещо, що одразу відокремлює Україну від культурного європейського простору – це феномен паразитарної архітектури, зокрема балконів.

Взагалі саме міський простір та підхід до планування і розвитку міста є однією з ознак того, що Україна пережила довгий період тоталітарного контролю радянського періоду. З одного боку, контроль не надавав можливості змінювати стандартне планування будівель та кварталів. Надбудови стали з'являтися вже тоді, коли радянський простір почав розвалюватися, але саме тоталітарне мислення стало причиною їхньої появи.

Мета роботи – визначити зв'язок між тоталітарним культурним простором та феноменом надбудов/перебудов балконів в Україні.

Ступінь розробки проблеми: Досить довгий час цієї проблемі не приділяли достатньо уваги, але за останні роки було опубліковано декілька цікавих досліджень, зокрема Олександр Бурлака «Balcony chic», та Тіни Полек і Алла Петренко-Лисак.

За визначенням Петренко-Лисак: «Балкон – це межа приватного і публічного. Він ні що інше, як простір зв'язку внутрішнього (приміщення) та зовнішнього (вулиці)» [Петренко-Лисак 2018]. Саме завдяки таким об'єктам як балкони ми можемо дослідити як змінювались уявлення про приватний/публічний простір у нашій країні.

Численні урбаністичні дослідження свідчать про те, що радянська

архітектура нищила приватний простір – можна згадати проект О. Вутке: Двері розділених тонкими перегородками кімнат не замикалися, а загальна для всіх мешканців кухня-їдальня і дитяча кімната знаходилися на першому поверсі [Селиванов, Гончарук 2018].

Приватний простір – це те, чого завжди не вистачало у тоталітарних державах, де за визначенням тоталітаризму, держава намагалася контролювати всі сфери життя. Приватний простір – це те, чого завжди не вистачало у тоталітарних державах, де за визначенням тоталітаризму, держава намагалася контролювати всі сфери життя. У 30 роки мешканці навіть не мріяли про те, щоб змінити архітектурні особливості свого помешкання.

Перші балкони почали склитися у 60 роках – у період хрущовської «відлиги».

Процес торкнувся не тільки України, а і всіх пострадянських країн – більш того, аналогічні процеси можна спостерігати у інших тоталітарних урянах періоду «відлиги» - зокрема в Китаї та Північній Кореї.

Саме у 60 роки початком епохи «скляних балконів» мешканці міста вперше артикулювали нестачу простору та бажання відгородитися від світу скляною загородкою. Саме вона, химерна скляна загородка балконів того часу є символом ступеню захищеності людини у тоталітарних країнах - всі намагання відокремити власний приватний простір від держави тоні та німі як скло.

Зазвичай більш сміливими були мешканці сіл, що переїжджали у міста та розглядали балкон як продовження веранди.

Далі мешканці СРСР отримали доступ до нових матеріалів (в епоху тотального дефіциту перебудувати балкони було банально нічим), але проявляти себе почали не одразу. До кінця 80-х більшість балконів залишалися скляними сараями для всілякого непотрібу.

Балкон мав досить зручне розташування – туди можна було не пускати гостей, тому весь безлад та непотрібні речі трималися там, а квартира мала вигляд упорядкованої. Це свідчить про те, що тоталітарна система ламає у людини внутрішній контроль і змінює його на очікування суспільного контролю: «Мій безлад ніхто не бачить? Отже все добре». Це повертає людину в архаїчний період до-осевого часу, коли моральні норми ще не були артикульовані Христом, Буддою, Сократом, Лао Цзи та іншими засновниками світових етичних систем. В цій парадигмі мислення такого явища як етика досі не існує. Існує принцип – роби так, щоб тебе не покарали. Якщо ти захочеш поганій вчинок, тебе не покарали – значить все добре. І таким чином балкон поступово перетворювався на кімнату Синьої Бороди, до радянська «щаслива людина» тримала все те, про що вона не могла посміхатися на публіці. Горщики з зеленим луком, мішки з картоплею на

випадок чергового дефіциту та пустих полиці. Зламани меблі та техніка – а раптом не буде ніяких, а тут хоча б щось? Спонтанні непотрібні закупи: «сьогодні в крамницях викинули ХХХ, і я встигла купити, тому що потім же ж не буде». Все це наче фрейдівське витіснене підсвідоме знаходило притулок на балконах.

Зовнішній локус контролю не зміг дотягнутися до балконів, хоча деякі архітектори намагалися боротися з цим явищем: наприклад, Павло Нірінберг, який побудував житловий масив «Перемога» в Дніпрі, оснастив свої шістнадцятиповерхівки вітриловідними балконами – щоб мешканці не змогли їх склити.

Все змінилося в 90-х. Що мав урбаністичний простір до того часу: людей, позбавлених прав та свобод, у яких не було сформоване поняття спільного міського простору. Люди радянського періоду збиралися примусово на демонстрації і у них не було культури самостійно зустрічатися громадою та обговорювати проблеми розвитку міста. Житлова площа належала державі, тому «будинки» не сприймався як зона відповідальності, люди мислили виключно масштабами власної квартири. Жахливий феномен «Управдома» чудово відображений в «Брильянтовій руці» – він систематично працює проти людей на користь системи, а зовсім не на користь будинку.

І от радянська система контролю в 90х роках рухнула. Як це відобразилося на балконах? Спочатку вони зникли, тобто зникли перегородки між квартирою та балконом, щоб розширити житлову площу та перетворити її на єдиний опенспейс.

Але розширення площі була не головною причиною таких перебудов. Радянська людина не сприймає простору який є одночасно приватним і публічним. Це тільки в італійських фільмах людина виходить на балкон щоб покурити або попити каву у оточенні квітів. Більшість радянських людей не сприймала ідею взаємодії з міським простором, вона просто не вміла з ним взаємодіяти. Балкон був зайвим елементом і від нього було потрібно позбутися.

А от те, що відбувалося далі отримало контроверсійні відгуки експертів: почалася перебудова балконів. Частина дослідників, зокрема польський урбаніст Матеуш Мастальські, вважає, що перебудова балконів – це спосіб зберегти візуальну цінність і показати унікальність міста [Скирта, 2018]

Дослідження з соціальної антропології, що об'єднало багато спеціалістів також показало різні підходи до вивчення проблеми.

Оксана Кісь, докторантка Інституту народознавства НАН України, наголосила на медіаційній, проміжній функції балкону – між приватним і публічним простором, а саме – на neighborhood watch, яке почасти може виконувати функцію морального цензурування повсякденних

практик мешканців будинку. Андрій Клімашевський, заступник директора з музейної роботи ІН НАН України вважає, що укріплення та перебудова балконів є реакцією людей на зовнішні подразники, і почасти можуть виконувати захисну функцію від навколишнього фізичного та символічного просторів.

Світлана Одинець, молодша наукова співробітниця відділу соціальної антропології зацентувала увагу на важливості вивчення просторів також і з перспективи place-identity, тобто взаємозв'язків між персональними саморепрезентаціями та емоційними/фізичними локаціями людини [Конференція, 2019].

Щоб відрефлексувати «паразитні балкони» потрібно не втрачати зв'язок вивчення з феноменом пострадянського тоталітарного минулого. Ще раз зазначимо: людина з відсутністю власного простору та звички до самоконтролю отримало можливість будувати власний простір. А навички самоконтролю не отримало і розуміння моральних та естетичних засад також. І навички будувати діалог з іншими вчасними міського простору, та взагалі розуміння себе як учасника розвитку міського простору.

Є тільки можливість будувати власний простір. Це призводить до появи питання само ідентичності та необхідності жити з тим, що neighborhood watch пов'язано вже не з доносами, а з тим, що сусіди також усвідомили що у них є власний особистий простір і нам потрібно встановити символічну інтеракцію обміну досвідом побудови особистого простору. В умовах відсутності етичних та естетичних стандартів це призводить до хаотичної побудови кітчевої системи цінностей міського простору, коли прекрасним стає «дорого-багато». Але людина ж не може першого ліпшого запросити до себе, щоб подивитися досвідом побудови «дорого-багато», тому балкон залишається єдиним шляхом демонстрації досягнень. Балкон повинен бути великим. Чим більше – тим вочевидь хазяї квартири ближче до ідеалу «дорого-багато».

Держава не видала вчасно закон боротьби з перебудовою балконів, зазначено тільки, що потрібно брати дозвіл. Частина людей брала такий дозвіл, частина – ні, та важливо те, що жодного процесу примусового демонтажу балконів не спостерігалось.

О. Бурлака вивчав статистику патентів на розширення балконів: «Хтось робить басейн, кому-то нікуди складати старі речі. Якщо вірити патентному реєстру, деякі навіть пасіку на балконі ставлять. Я бачив патент на дозвіл будівництва балконної прибудови, в якому говорилося, що прохач збирається збільшити балкон, щоб вирощувати на ньому гриби» [Бурлака 2018].

Чи свідчить ця статистика, що люди як і раніше відчувають страх,

невпевненість та потребу робити запаси? Ні, це лише незначна частина громадян, яка досі перебуває у атмосфері страху, характерної для радянської тоталітарної ідеології. Не слід забувати про те, що більшість перебудовує балкон, навіть не питаючи дозволу – вони впевнені, що влада не працює, тому робити можна все, що завгодно. В таких умовах викликають сумніви надії західних експертів, що перебудова балконів є гарною ознакою, адже вона свідчить про те, що людина стала усвідомлювати свою індивідуальність і вирішила продемонструвати це через балкон. Так, це дійсно пов'язане з розмірковуванням над власною ідентичністю, але більш у дусі Достоєвського: а якщо я вб'ю старушку, мені за це щось буде? «Тварь ли я дрожащая или имею право расширить балкон?».

Сучасне законодавство вимагає не тільки погоджувати перебудову з державою, але й сусідами. Той факт, що добудова або розширення балкона вимагають погодження з сусідами, мав би змусити людину осягнути, що балкон є частиною не тільки власного простору, але й публічного. Та здебільшого ця норма ігнорується, хоча зафіксовано вже декілька випадків, коли після скарг сусідів власника зобов'язували знести перебудований балкон [Справа № 369].

Великі надії покладали на створення ОСМД, але вони частіше нагадують управ домів з фільму, ніж людей, що піклуються про розвиток міського простору та подолання наслідків тоталітарної культури.

Феномен пост-радянського балкону стає своєрідним мемом [Полек 2019], і у соціальних мережах з'являються групи, що збирають світлини найбільш потворних розширень балконів (група Цар Балкон). Наприклад, у дворах на Великій Васильківській є балкон, до якого приробили ліфт.

Багато дослідників закликають не оцінювати це явище виключно негативно: «Місто – це місце боротьби регулярного і нерегулярного. Він весь час змінюється. Балконні споруди зводилися, тому що люди хотіли поліпшити умови свого життя. Ця практика – особливість епохи, в якій ми живемо. Думаю, з часом вона зійде нанівець, тому ставитися до неї потрібно філософськи. Не виключено, що через двадцять років з'явиться якась державна програма з перебудови міських районів. Старі балкони обвалюються, а нові будувати не дозволять. Мій приятель, польський архітектор і дослідник урбаністики Куба Снопек називає наші українські балкони “колективної скульптурою”, і я згоден з цим визначенням. Ми давно перестали звертати на них увагу, тому що живемо в цьому. Коли сюди приїжджають іноземці, то ходять із задертою вгору головою і питанням: “а що, так можна було?”» [Нікіфоров, 2018].

Але все ж таки балкони свідчать про невирішені питання у нашому суспільстві, головним з яких ж подолання наслідків тоталітарної епохи.

У висновках дослідження зробимо підсумковий перелік впливу тоталітарного культурного простору на появу феномену «радянських балконів» в Україні.

- 1) Відсутність особистого простору, страх, та бажання захиститися від світу, державу та несприятливих погодних умов. Снігопади та інші чинники, що сприяють бажанню склити балкон, є і в інших країнах Європи, але там вони не сприймаються катастрофічно на тлі того, що держава працює на допомогу мешканцям та у разі небезпечної ситуації вирішить проблеми. Також державне регулювання опалювання стає однією з причиною того, що якщо людина не хоче мерзнути разом з іншими безправними людьми у державі, вона має засклити балкон. Для регулювання цього питання потрібно реформувати принципи державної політики, щоб людина відчувала себе більш захищеною.
- 2) Відсутність практики самоконтролю, зовнішній локус контроль та намагання робити щось тільки зі страху покарання. Для вирішення проблеми потрібно впроваджувати приклади позитивної мотивації, популяризувати досягнення стейкхолдерів.
- 3) Відсутність культури громадського спілкування для розвитку міського простору. Для вирішення цієї проблеми потрібно популяризувати досвід вирішення проблем громадою. Гарним прикладом є нещодавній фестиваль Одеських дворів, та етно – фестиваль Красносільської громади «Чумацький шлях».
- 4) Хибні естетичні стандарти, що ознакою успіху є великі приміщення, зокрема великий балкон. Цю проблему вже вдалося вирішити за допомогою соціальних мереж, що дозволяють самоствердитися без допомоги балкону. Але це не вирішує проблему вже побудованих балконів. Також на краще змінило ситуацію мода на «хюгге», яка розглядає балкони як простір для відпочинку з кавою у подушках та квітах.

Список використаної літератури

- Бурлака, О. (2018) Шикарный вид: Как украинцы обустривают балконы. Дата звернення: 01.04.19. Режим доступу: <https://birdinflight.com/ru/mir/20190505-kak-ukraintsy-obustrivayut-balkony.html>
- Дослідження конференції з соціальної антропології (2018) Дата звернення: 01.04.19. Режим доступу: <https://social-anthropology.org.ua/seminars/antropolohiya-prostoru-i-vidchuttya-mistsya/>
- Нікіфоров, С. (2018) *Антропология простору і відчуття місця: специфіка наукової дисципліни і дослідницька кухня*, в: *theБабель*.
- Петренко-Лисак, А. *Міський балкон – не-місце чи поза-місце на межі*

- приватного і публічного* (2018). Дата звернення: 01.04.19. Режим доступу: <https://rubryka.com/blog/miskyj-balkon/>
- Полек, Т. (2018) Балкон у пострадянському місті: приватне і публічне в юридичному вимірі, в : Українознавство.
- Селиванова, А., Гончарук, Д. (2018) Путеводитель по неизвестной архитектуре авангарда: Дом-«улитка», баня-«трактор», завод посреди моря, школа с водонапорной башней: как на самом деле выглядит архитектура авангарда и где ее искать. Дата звернення: 01.04.19. Режим доступу: <https://arzamas.academy/mag/540-avangard>
- Скирта О. «Паразитная архитектура делает город уникальным»: польский урбаніст о балконах и киосках. Дата звернення: 11.04.19. Режим доступу: <https://platfor.ma/magazine/text-sq/pb/mateushmastalski/>.
- Справа № 369/1632/15-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень. Дата звернення: 2.04.19. Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/44219398>.

Наталія Бородіна

ТОТАЛИТАРНОЕ КУЛЬТУРНОЕ ПРОСТРАНСТВО И ФЕНОМЕН «СОВЕТСКИХ БАЛКОНОВ»

Проведенное исследование обозначило механизмы влияния советского тоталитарного культурного средства мышления на построение городского пространства особого типа и феномена застекленных перестроенных балконов. В статье очерчены механизмы проявления этих явлений и борьбы с ними.

Ключевые слова: тоталитаризм, балконы, перестройка, личное пространство.

Natalia Borodina

TOTALITARIAN CULTURAL SPACE AND THE PHENOMENON OF “SOVIET BALCONIES”

Our study reveal a final list of the influence of totalitarian cultural space on the emergence of the phenomenon of “Soviet balconies” in Ukraine.

1) Lack of personal space, fear, and desire to protect yourself from the world, the state, and adverse weather conditions. Snowfalls and other factors that contribute to the desire to glaze the balcony, there are in other European countries, but there they are not perceived catastrophically against the background of the fact that the state works to help residents and in case of a dangerous situation will solve problems. Also, state regulation of heating becomes one of the reason that if a person does not want to freeze with other

disenfranchised people in the state, it has a glazed balcony. To regulate this issue, it is necessary to reform the principles of public policy so that people feel more secure.

2) Lack of practice of self-control, external locus control and attempts to do something only for fear of punishment. To solve the problem, it is necessary to introduce examples of positive motivation, to popularize the achievements of stakeholders.

3) Lack of culture of public communication for the development of urban space. To solve this problem, it is necessary to popularize the experience of solving problems by society. A good example is the recent festival of Odessa yards, and the ethno-festival of the Krasnoselka community “Chumatsky Shlyakh”.

4) False aesthetic standards that are a sign of success are large rooms, in particular a large balcony. This problem has already been solved with the help of social networks that allow you to assert yourself without the help of a balcony. But this does not solve the problem of already built balconies.

Keywords: totalitarianism, balconies, perestroika, personal space.

References

- Burlaka, O. (2018) *Shikarnyy vid: Kak ukraintsyi obustrayvayut balkonyi* [Chic view: how Ukrainians equip balconies] Retrieved April 1, 2019 from <https://birdinflight.com/ru/mir/20190505-kak-ukraintsy-obustrayvayut-balkony.html>
- DoslIdzhenya konferentsiyi z sotsIalnoyi antropologiyi* (2018) [Conference on social anthropology]. Retrieved April 1, 2019 from <https://social-anthropology.org.ua/seminars/antropolohiya-prostoru-i-vidchuttya-mistsya/>
- Nikiforov, E. (2018) *Antropologiya prostoru i vidchuttya mistsya: spetsifika naukoyi distsiplini i doslidnitska kuhnya* [Anthropology of space and the sense of place: the specificity of scientific discipline and research cuisine], in: *theBabel*.
- Petrenko-Lysak, A. (2018) *Miskyj balkon – ne-mistse chi poza-mistse na mezhi privatnogo i publicnogo* [Urban balcony-not place or pose-place on the border private and public]. Retrieved April 1, 2019 from <https://rubryka.com/blog/miskyj-balkon/>
- Polek, T. (2018) *Balkon u postradyanskomu misti: privatne i publichne v yuridichnomu vimiri* [Balcony in the post-Soviet city: private and public

in the legal dimension], in: *Ukrainovedenie*, 2018.

Selivanova, A., Goncharuk, D. (2018) *Putevoditel po neizvestnoy arhitekture avangarda: Dom-«ulitka», banya-«traktor», zavod posredi morya, shkola s vodonapornoй bashney: kak na samom dele vyglyadit arhitektura avangarda i gde ee iskat* [Guide to the unknown architecture of the avant-garde: house - “snail”, bath - “tractor”, a plant in the middle of the sea, a school with a water tower: how does the architecture of the avant-garde really look and where to look for it]. Retrieved April 1, 2019 from <https://arzamas.academy/mag/540-avangard>.

Skirta, A. «Parazitnaya arhitektura delaet gorod unikainyim»: polskiy urbanist o balkonah i kioskah [«Parasitic architecture makes a city unique»: a Polish urbanist on balconies and kiosks]. Platforma. Retrieved April 11, 2019 from <https://platfor.ma/magazine/text-sq/pb/mateushmastalski/>.

Sprava # 369/1632/15-ts. Ediniy derzhavniy reestr sudovih rishen. [Case No. 369/1632/15-C. Unified state register of court decisions]. Retrieved April 2, 2019 from <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/44219398>.

Стаття надійшла до редакції 22.04.2019

Стаття прийнята 22.05.2019

DOI: [https://doi.org/10.18524/2410-2601.2019.2\(32\).188637](https://doi.org/10.18524/2410-2601.2019.2(32).188637)

УДК 159.922.262

Максим Карасёв

«СТРАННЫЕ ОБЪЕКТЫ» В ГОРОДЕ

В данной работе город рассматривается как пространство смыслов. Увиденные с позиций психоанализа в разрезе теории объектных отношений М. Кляйн на основе взглядов У. Р. Биона об эмоциональном контейнировании, городские объекты предстают как странные. Произвести значит вытеснить, но продукты городского планирования, будучи вытесненными, возвращаются. Вытесненное бессознательное города возвращается в форме мест и вещей как «странные объекты» Биона. Работа написана публицистическим языком и рассчитана на широкий круг читателей.

Ключевые слова: городская среда, шизореальность, проективная идентификация, контейнирование, «странные объекты», вторичная семиотизация, гетеротопия.

«Странный объект» – это возвращение отторгнутой части психики. Нечто ненужное было эвакуировано, но где-то в ходе этого процесса произошел сбой, и оно вернулось. Оно всегда возвращается. Об идентичных процессах в индивидуальной психике Зигмунд Фрейд писал как о «возвращении вытесненного» [Фрейд 2014: 390-554], а Жак Лакан так описывал зарождение психоза и использовал для этого термин «отбрасывание»: «Отброшенное в символическом возникает в реальном» [Лакан 2014: 64]. Такой провал символизации, согласно археологии знания Мишеля Фуко, представляет собой один из фундаментальных принципов культуры [Фуко 2004]. Это основа шизогенной ситуации. По Жилью Делёзу, мы живем в шизореальности [Делёз, Гваттари 2008]. Физикалистский подход к миру не предполагает включение восприятия в картину мира, отсюда происходит раскол. Мы воспринимаем действительность не такой, какой она описана в учебниках. Стоит включить в картину мира память, и происходит радикальный переворот в восприятии действительности. Кто из нас не прогуливался улицами города, смотря на него чужими глазами? Перед кем не вставали полчища призраков: улиц, домов, деревьев?

Культура структуралистски понимается как поле общедоступных значений. Не стоит думать, будто личные переживания не вписываются в эту концепцию. В некотором смысле можно говорить об индивидуальной «культуре», обозначаемой также расплывчатым словом «культурность», что понимается как личное качество человека. Во избежание неверных трактовок Ролан Барт в книге «Camera lucida» выделил два способа, или две